

مقاله علمی

شناخت گیاهان دارویی اثرگذار در باورهای مردم و درمانگری مبتنی بر

دانش بومی در الوندکوه همدان

بهمن رحیمی^۱، آزاده حیدرپور^۲

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰، تاریخ تأیید: ۱۴۰۰/۱۲/۱۸)

چکیده

شهر همدان از سه هزار و هفتصد سال پیش از اصول شهرسازی برخوردار بوده و مردم آن دیار تجربیات و دانش‌های بومی را از نسلی به نسل دیگر انتقال داده‌اند. در این راستا، اقلیم، پوشش گیاهی غنی دامنه‌های الوندکوه و تنوع گیاهان دارویی موجب شده است تا گیاه‌درمانی به‌عنوان یکی از دانش‌های بومی مهم مورد توجه ساکنان شهر قرار گیرد. حکیمان سنتی شهر از خاندان خسروی‌ها گرفته تا دیگر حکیمان گمنام معاصر این مسیر را پیموده‌اند. امروزه نیز داروهای گیاهی بومی منطقه در بازار همدان، عطاری‌های شهر و مناطق روستایی و عشایری به فروش می‌رسند. در این مقاله که حاصل مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است، کوشش شده است اطلاعات مربوط به گیاهان و شیوه مداوای سنتی در منطقه الوندکوه همدان که در حال فراموشی است، ثبت شود. بر همین اساس با حضور در مناطق مورد نظر به طور متناوب با افراد مطلع در زمینه طب سنتی و گیاهان دارویی مصاحبه شد و تعدادی از گیاهان دارویی بومی بررسی گردید که در فرهنگ مردم آن منطقه در بهبود بیماری‌ها نقش اساسی دارد. همچنین گیاهان دارویی مؤثر منطقه الوندکوه شناسایی و اطلاعاتی از قبیل نام علمی، نام فارسی، نام محلی، نحوه و موارد استفاده بومی آن به صورت مجزا جمع‌آوری شده است.

کلیدواژه‌ها: گیاهان دارویی، دانش بومی، درمانگری، همدان

---

۱ کارشناس ارشد پژوهشکده مردم‌شناسی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

bahmannic@gmail.com

۲ عضو هیئت علمی پژوهشکده زبان‌شناسی پژوهشگاه میراث فرهنگ و گردشگری، تهران، ایران.

bahmannic@gmail.com

مقدمه

انسان‌ها از بدو تولدشان همواره با بیماری‌هایی روبرو بوده‌اند. انسان‌های پیشین با بهره‌گیری از طبیعت و دانش بومی از محیط پیرامون برای سلامتی خویش بهره می‌گرفتند. در گذشته در میان عامه مردم به علت نبود امکانات و نیز عدم دسترسی به حکیم و پزشک، از روش‌های گوناگونی برای مداوای بیماری‌ها استفاده می‌کردند که اگر به منشأ پیدایش آنها توجه گردد و تحقیقاتی درباره آنها انجام شود، شاید بیشتر آنها جنبه علمی داشته باشند. این روش‌ها بیشتر حاصل تجربه پیشینیان بوده که نسل به نسل استمرار یافته است (جعفریگی، ۱۳۸۲: ۱۲۸). تمدن ایرانی سابقه درخور توجهی در زمینه طب سنتی دارد. قوانین متقن پزشکی وجود دارد که علم پزشکی همگام با تمدن آن روزگاران، رشته‌ها و دستاوردهای مختلفی داشته است که از طریق جنگ‌ها و مراودات ایرانیان با یونانیان و دیگران تبادلات پزشکی انجام شده است. اوستا کتاب مقدس ایرانیان باستان، حاوی نام بعضی از گیاهان دارویی، انواع بیماری‌ها و دانش پزشکی و پزشکان ایرانی است. در زمان مادها، دانشگاهی تأسیس شد که مجموعه‌ای از دانشمندان آن زمان را در خود جای داده بود. از هگمتانه به معنی مرکز دانشمندان یاد شده است و در آنجا انجمنی با عضویت دانشمندانی تشکیل شده است. گیریشمن از شکوفایی کشت و زرع در دوران مادها سخن گفته است، وی از گیاهی به نام «اسپست» نام برده و نوشته یونانیان کشت این گیاه را از مادها اقتباس کرده‌اند. او همچنین از خمره‌هایی سخن گفته که در زمان هخامنشیان برای صادرات دارو از ایران مورد استفاده بوده است. از عصر ساسانی آثاری بر جای مانده که معرف دانش پزشکی ایرانیان است. تأسیس بیمارستان جندی شاپور (گندی شاپور) از رویدادهای مهم تاریخ پزشکی ایران زمین است. در دوره اسلامی نیز دانشمندان فراوانی از ایران برخاستند که نقش مهمی در تاریخ طب ایرانی داشته‌اند (سراج‌الدینی، ۱۳۸۹: ۱۶-۱۳). میراث کهن ایران در این رابطه، تجربه پیچیده مردمی است که از هزاران سال پیش تلاش می‌کردند گیاهان مفید برای سلامت و مداوای بیماری را پیدا کنند و به همین ترتیب در خلال هر نسل تجربه‌ای بر تجربه‌های قبلی در این سنت افزوده شده است (نقیبی و همکاران، ۲۰۰۵: ۶۳-۷۹).

ادبیات موضوع

طب سنتی در ایران از قدمت طولانی برخوردار بوده است و این شاخه از طب، مجموعه‌ای از شناخت‌ها، روش‌ها، مهارت‌ها و تجربیات بومی فرهنگ‌های مختلف است که در حفظ سلامتی و

تندرستی، پیشگیری و درمان بیماری‌های جسمی و روانی مورد استفاده قرار می‌گیرد (شمس اردکانی، ۱۳۸۴: ۵). اساس طب سنتی بر روی عمل، مشاهدات، نوشته‌ها و کتاب‌هایی است که از یک نسل به نسل دیگر منتقل می‌شوند. بنابراین می‌توان آن را آمیزه‌ای از دانش، شناخت مسائل پزشکی، تجربیات علمی و موروثی و باورهای فرهنگی دانست که در طول تاریخ شکل گرفته و گسترش یافته‌اند. دانش بومی مردم محلی در طب سنتی، با توجه به رابطه بسیار نزدیک و طولانی که با طبیعت داشته‌اند و تجربه‌ای که طبیعت برای آن‌ها به ارمغان آورده است، فواید بارزتری را در رابطه با سلامتی و آسایش برای ما دارد (Pesek & et al., 2005: 114-118). مجموعه‌ای از دانش‌ها، تجارب و یافته‌های عملی افراد جامعه برای مقابله با مشکلات و حل و فصل دغدغه‌های خود را می‌توان دانش بومی آن جامعه دانست. این دانش در حوزه‌های مختلف و با معیارها و شاخص‌های گوناگون بین مردم دست به دست شده و به اصطلاح پخته و جزء دانش بومی آنها شده است. دانش بومی بخشی از سرمایه ملی هر قوم است که باورها، ارزش‌ها و آگاهی‌های محلی آنان را در بر می‌گیرد و حاصل قرن‌ها آزمون و خطا در محیط طبیعی است که غالباً به‌صورت شفاهی و سینه به سینه از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. دانش سنتی و بومی یا محلی، عموماً به سنت‌ها، مهارت‌های بلوغ یافته و باسابقه در جوامع بومی اطلاق می‌شود (حاج‌علی‌محمدی، ۱۳۸۶: ۱۰۲). دانش بومی از دیرباز و به تدریج بر اساس نیازهای گروه‌های اولیه انسانی و برای تطابق با محیط زیست و حفظ تداوم زندگی انسان شکل گرفته، کامل شده و تا حال دوام یافته است (همان، ۱۰۱). این دانش بومیان را قادر به تأمین نیازهای خود از منابع طبیعی کرده است، بدون اینکه تحلیلی در منابع رخ دهد (کریمیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۷). قدمت استفاده از گیاهان دارویی به قدمت حضور انسان بر روی کره زمین است. تقریباً در تمام اقوام و قبایل، انسان‌ها از گیاهانی که در طبیعت می‌روییده، برای مداوای بیماری‌ها استفاده می‌کرده‌اند. در ابتدا درمانگران یکی از شیوه‌های مداوا برای اکثر بیماری‌ها را استفاده از گیاهان دارویی می‌دانستند و در ادامه پزشکان نیز مبنای مداوای بیمار را استفاده از گیاهان دارویی قرار دادند. در این میان نقش بارز پزشکان ایرانی و اسلامی در حفظ و ارتقای این مهم انکارناپذیر و بسیار برجسته است که سرآمد این بزرگان رازی و ابوعلی سینا بودند (روزبهرانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۶۳).

در مردم‌شناسی پزشکی و بهداشت، سلامت، بیماری و درمان بخش‌های جدانشدنی از زندگی بشر و جوامع انسانی محسوب می‌شوند که همواره نقش مهمی را در مسیر تکامل زیستی

و فرهنگی انسان ایفا کرده‌اند. هر جامعه انسانی یک ساختار بهداشتی و نظام پزشکی با چارچوب‌های اعتقادی ویژه خود دارد که در آن هر یک از اعضاء بر اساس نگرش‌های تعریف‌شده منبعث از فرهنگ مادی و معنوی محیط خود به پدیده بیماری، پیدایش آن، درمان و پیشگیری از آن می‌نگرد. فراگیری و نفوذ روزافزون دانش مردم‌شناسی پس از جنگ جهانی دوم، شاخه‌ای به نام مردم‌شناسی پزشکی را پدید آورد که هدف آن، بررسی همه‌جانبه نظام‌های بهداشتی و پزشکی در انواع گوناگون فرهنگ‌ها (شهری، روستایی، قومی، نوین، سنتی و خرده فرهنگ‌ها) و گزارش و تحلیل روابط متقابل مردم با سازمان‌های درمانی و درمانگران در محیط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و بومی بوده است (متین، ۱۳۹۲: ۱۹). با پیشرفت علوم و روند توسعه و تعامل بیشتر در سطح جهانی و تسریع ارتباطات و گسترش روزافزون پزشکی نوین، گفتمان‌های جدیدی در حوزه فرهنگ بهداشتی مردم جوامع مختلف پدید آمد که برای پرداختن به آن به دانش جدیدی نیاز بود که آن همانا علم مردم‌شناسی پزشکی بود. قوم‌گیاه‌شناسی، مطالعه دانش بومی هر منطقه در خصوص گیاهان آنجاست. این دانش میان‌رشته‌ای محسوب می‌شود و مردم‌شناسان و گیاه‌شناسان نقش مهمی در آن دارند. عمده نگاه مردم‌شناسان به نظر بومیان هر منطقه و روش‌های عامه آنها در بکارگیری گیاهان محلی و سنتی بوده است. تحقیقات مردم‌شناسان در این زمینه معطوف به دسته‌بندی گیاهان، نحوه استفاده از گیاهان در نظام غذایی، نقش گیاهان به‌عنوان دارو، عناصر سازنده گیاهان و اهمیت نمادین گیاهان خاص در باورهای مذهبی است. نقش نمادین گیاهان در فرهنگ‌های مختلف در باورهای مردمی و مذهبی ریشه دارد. بنابراین آنچه در مردم‌شناسی پزشکی با عنوان قوم‌پزشکی مطرح می‌شود، یکی رویکرد بوم‌شناختی یا همه‌گیری شناختی است که بیشتر تأثیرات و تداخلات محیط طبیعی را بر نظام سلامت بررسی می‌کند. اما رویکرد توصیفی که طی آن نگرش‌های فلسفی، فردی و جمعی فرهنگ‌ها در قبال مسائل بهداشتی در رفتارهای برخاسته از آن مورد تحلیل قرار می‌گیرد (همان، ۶۵-۶۶). در این میان کشور ایران به دلیل تنوع قومی-زبانی و اقلیمی خود، در کنار پیشینه کهن و غنی علمی به ویژه در زمینه پزشکی (طب سنتی)، میدان تحقیق پهناوری را برای انجام هر نوع مطالعه مردم‌شناختی فراهم کرده است (همان، ۲۰). به ویژه در مناطق تاریخی مانند همدان که از سابقه درخشان مدنیت و تمدن برخوردار است و تنوع قومی و پوشش گیاهی غنی نیز دارد، بستر مناسبی برای انجام تحقیقات مردم‌شناسی مهیا است و در این پژوهش قوم‌گیاه‌شناسی منطقه مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

پیشینه پژوهش

گری کلی^۱ از استادان مطالعات زیست محیطی در کتاب نظام‌های سنتی و مدیریت منابع در جهان می‌نویسد: «اقوام بدوی جهان برای ادامه حیات کاملاً به منابع محلی وابسته‌اند و برای فراهم کردن بالاترین کیفیت پایدار زندگی از منابع موجود در محیط زیست خود استفاده معقول می‌کنند». این روش زندگی مستلزم مهارت‌ها و آگاهی‌های خاصی درباره محیط است (فرهادی، ۱۳۸۶: ۱۵). اوستا (۶۵۰۰ ق.م.) اولین کتابی است که در آن از گیاهان دارویی سخن گفته شده است. نوشته‌های کهن ریگ‌ودا^۲ و رامایانا^۳ در هند باستان، کتاب چینی گیاهان به نام پشن نانگ، و کتیبه نیپور^۴ نشان می‌دهند که در گذشته‌های دور از گیاهان در معالجه بیماری‌ها استفاده می‌کردند (محرابی، ۱۳۸۳: ۳۲۳۴). ارسطو (۳۳۰ ق.م.)، بقراط تئوفراستوس فون ارسوس (بنیانگذار حقیقی گیاه‌درمانی)، دیوسکوریدس، رازی و بوعلی‌سینا در کتاب‌ها و مقالات خود به معرفی گیاهان، خواص و کاربرد آنها پرداخته‌اند (قهرمان و اخوت، ۱۳۸۳: ۱). ابوریحان بیرونی هم در کتاب معروف خود با عنوان «صیدته فی الطب» حدود ۷۷۰ گیاه را با مشتقات و صفات درمانی شرح داده است (همان، ۶). شرایط جغرافیایی بسیار متنوع و رویشگاه‌های گوناگون و نیز فرهنگ کهنسال ایرانی، گنجینه‌ای از آفرینش‌های مردمی در زمینه گیاه‌شناسی سنتی فراهم کرده است (فرهادی، ۱۳۸۶: ۴۴). جواد صفی‌نژاد نیز مطالعاتی درباره طب سنتی و استفاده مردم از گیاه در مداوای بیماران گیاهی انجام داده است. مرتضی فرهادی نیز در پژوهش‌های متعدد به معرفی گیاهان برخی از مناطق، کاربرد و دانش‌های سنتی در رابطه با آنها پرداخته است. سایر پژوهشگران این حوزه در پژوهش‌ها و مقالات متعددی با تکنگرایی‌هایی به این موضوع پرداخته‌اند.

روش پژوهش

جمع‌آوری اسناد و اطلاعات از منابع مکتوب و مشاهده مستقیم از نوع «مشاهده مشارکتی» از ابزارهای پژوهش در این تحقیق است. با انتخاب نمونه‌هایی از روستاها و مناطق عشایرنشین و با اقامت در محل پژوهش به‌طور متناوب، اطلاعات میدانی گردآوری شد. برای یافتن مصاحبه‌شوندگان مطلع، به مناطق بیلاقی عشایر در دامنه‌های الوندکوه که ایل ترکاشوند و یارم

1 Gary A. Klee

2 Rig weda

3 Ramayana

4 Nippur

طاقلوه‌ها استقرار دارند، مکرر مراجعه شد. سپس مصاحبه‌ها پیاده‌سازی گردید و برای تکمیل مطالب به مناطق روستایی و شهری مراجعه و با مطلعان آن نواحی نیز مصاحبه‌های متعددی انجام شد. برای معرفی بیشتر گیاهان بومی و داشتن تصاویری از آنها، به مناطقی از استان و باغ گیاه‌شناسی بوعلی‌سینا مراجعه شد و تصاویر میدانی با ذکر منبع و تاریخ در مقاله آورده شده است.

محدوده جغرافیایی و معرفی گیاهان دارویی اثرگذار در الوند کوه همدان

استان همدان در غرب ایران قرار گرفته و از شمال با استان زنجان، از جنوب با استان لرستان، از شرق با استان اراک و از غرب با استان‌های کرمانشاه و کردستان همسایه است (قراگوزلو، ۱۳۸۸: ۱۹). استان همدان شامل شهرستان‌های همدان، بهار، ملایر، تویسرکان، رزن، نهاوند، اسدآباد و کیبودرآهنگ است (همان، ۲۲). همدان مرکز استان همدان است که در فاصله ۳۳۷ کیلومتری غرب تهران و در مسیر جاده اصلی غرب کشور قرار گرفته است (سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ۱۳۷۴: ۴۴۷). شهر همدان در دامنه شرقی کوهستان الوند قرار دارد (گروسین، ۱۳۸۳: ۹). نام قدیم همدان، هگمتانه بوده است؛ به معنی محل تجمع و از دو واژه «هنگ» به معنی جا و «متا» به معنی تجمع تشکیل شده است (ملک‌زاده بیانی، ۱۳۶۳: ۲).

همدان یکی از کهن‌ترین سکونتگاه‌ها است و مردمی در این خطه زیست می‌کنند که تجربه‌های تاریخی را از پیشینیان خود به ارث برده‌اند و در زندگی روزمره خود به کار می‌برند. بخشی از این تجربه‌های ارزشمند چگونگی تعامل با طبیعت است، به گونه‌ای که مردم منطقه از گذشته با خواص بسیاری از گیاهان دارویی پیرامون محل زیست خود و مصارف درمانی آنها کاملاً آشنا بوده‌اند. مردم محلی و روستانشینان همدان بیش از دیگر اقشار با مصارف درمانی و استفاده خوراکی این گونه‌ها آشنایی دارند، بنابراین همه‌ساله در فصل بهار با حضور در دامن طبیعت به چیدن این گونه‌ها مشغول می‌شوند. آنها از سال‌ها پیش به درمان‌های ساده و کم‌ضرر خانگی با گیاهان دارویی پایبند بوده‌اند و امروزه میزان استقبال آنان برای استفاده از گیاهان دارویی رو به افزایش است و افزایش روزافزون فعالیت عطاری‌ها گواه این ادعا است.

جدول (۱): معرفی گیاهان دارویی اثرگذار در الوند کوه همدان

نام رایج گیاه	نام لاتین	نام علمی	نام محلی	آوانگاری
آویشن	Thyme	Thymus sp	ازوه، آذربه الوند، ککلیک اوت	Âzorbeh Kaklik ote
اسفند	Harmel	Peganum harmala L	اسفند، اوزلیک	Esfand ozalik
بابونه الوند	feverfew	Tanacetum Persicus	بابونه	bâbuneh
بارهنگ	ripple-seed, great plantain plantain	Plantago major L.	بارهنگ	bârhang
بومادران	Common yarrow, nose- bleed, arrowroot	Achillea bibersteinii	بومادران	bumâdarân
پونه الوند	horsemint	Mentha longifolia	پونه، یارپوز، پون	Puneh, yâpuz
خارشتر	Camel's Thorn	Alhagi camelorum	خارشتر	xâršotor
خاکشیر	Flix weed	Doscurainia Sophia(L.) schur	خاکشیر	xake šir
ختمی	Hollyhock	Alcea kurdica (Schlecht.)Aleff	ختمی	gol xatmi
خرفه	Common purslane, purslane	Portulaca oleracea	خرفه	xorfe
رازیانه	Common Fennel	Foeniculum vulgare	رازیانه	râziâneh
شنگ	Salsify	Tragopogon sp.	شنگ، شن	šang
شیرین بیان	liquorice	Glycyrrhiza glabra L.	شیرین بیان، شیرین بلک	širin bayân
قازیاقی	field falcaria	Falcaria vulgaris Bernh	غاز یاغی، پا کلاغی	qâzyâqeh
کاسنی	Chicory succory	Cichorium intybus L	کاسنی، چغچغه	Kâsni čeqčeqeh
گل ختمی	Alcea Kurdica	Marsh Mallow	گل ختمی	gol xatmi
گل کوفته، چایکوهی		Stachys lavandulifolia	توکلیجه	tuoklijah
مریم نخودی	germander	Teucrium Polium L	کلپوره	kalpureh

گیاهان بومی خودرو پر مصرف و پر کاربرد دامنه‌های کوهستانی الوند

در این بخش نام‌های محلی گیاهان، آوانگاری، مزاج و طبع گیاه، مشخصات و زمان رویش، نوع مصرف و خواص درمانی در بین مردم روستانشین، عشایر و شهری دامنه‌های الوند بیان می‌شود.

ازوه، آزوربه، آذربه الوند، ککلیک اُت، (آویشن) Âzorbeh

مزاج گیاه، گرم و خشک است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۱۵۰). این گیاه علفی و معطر، خودرو است و نوع مرغوب آن در دامنه الوند می‌روید. این گیاه خواص دارویی بسیاری دارد که از قسمت‌های سرشاخه و برگ خشک‌شده آن استفاده می‌شود و به صورت دم‌کرده، جوشانده و پودر شده مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای دفع سنگ‌های ریز کلیه و تقویت اعصاب استفاده می‌شود و ضد نفخ، ضد اسپاسم، ضد عفونی‌کننده قوی، بادشکن، ضد سرماخوردگی، کاهش‌دهنده فشار خون و ضد انگل است (ولاگ و استودولا، ۱۳۸۷: ۲۵۹). برای رفع دل‌درد از گیاه آزوربه کوکو درست می‌کنند (نعمتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۰۵). از عرق آزوربه نیز برای از بین بردن تهوع استفاده می‌کنند. برای درمان اسهال، کوکوی آزوربه می‌خورند (همان، ۱۲۰-۱۰۵). برای درمان دل‌درد، دم‌کرده آزوربه را می‌خورند (اذکائی، ۱۳۸۵: ۳۵۵).

بعد از بیان ویژگی‌ها و کاربرد گیاهان دارویی در کتاب‌ها، مطالبی که از مصاحبه با افراد مطلع محلی در روستاها و عشایر درباره گیاهان به دست آمده است، بیان می‌شود.

ککلیک اُت را به صورت جوشانده برای رفع دل‌درد و دندان‌درد به کار می‌برند و نوعی تسکین‌دهنده درد محسوب می‌شود.^۱ ککلیک اُت را داخل دوغ می‌ریزند تا معطر و خوشمزه شود. به صورت جوشانده برای رفع دل‌درد می‌خورند، کوکو نیز درست می‌کنند تا بتوانند در سرمای ییلاق بهتر طاقت بیاورند.^۲ برای درمان اسهال از دم‌کرده ککلیک اوت استفاده می‌کنند.^۳ از دم‌کرده ککلیک اوت برای رفع دل‌درد استفاده می‌کنند.^۴

۱ خداکرم ترک، ایل یارم طاقلو، ییلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با رحمت‌اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۴ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، ۱۳۹۶

سمت راست: آویشن، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی

سمت چپ: آویشن (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۵۹)

اسفند، اُزلیک Ozalilik

مزاج گیاه، گرم و خشک است. معمولاً در صحرا، دشت، باغ و بوستان می‌روید و دانه این گیاه را هم در عروسی و هم در عزا می‌سوزانند و از دود غلیظ آن برای ضد عفونی کردن هوا، رفع بوهای بد، دور کردن حشرات و از پودر آن برای رفع خارش و حتی به باور بومیان برای ختنی کردن چشم‌زخم استفاده می‌کنند (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۱۵۲). کسی که دچار چشم‌زخم می‌شد برایش دعا می‌گرفتند. اگر کودکی دچار چشم‌نظر می‌شد، گلوله کوچک پنبه را در اسپند می‌ریختند و دود می‌دادند یا اینکه پارچه سبزی را به لباس کودک (روی سرشانه) سنجاق می‌زدند تا چشم‌زخم از او دفع شود (نعمتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۰۵). از دود اُزلیک برای دور کردن چشم‌زخم استفاده می‌کنند و دانه‌های خشک آن را داخل دهان می‌گذارند و بر روی آب می‌خورند تا دل دردشان رفع شود^۱. دود اسفند را برای رفع چشم‌زخم

۱ مصاحبه با خداکرم ترک، ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

و نظر بد به کار می‌برند. از دانه‌ها برای رفع دل‌درد و اسهال استفاده می‌کنند^۱. برای درمان اسهال دانه‌های اسفند را در آب حل می‌کنند و می‌خورند^۲.

سمت راست: اسفند، اوزلیک، روستای کردخورد، ۱۳۹۸، بهمن رحیمی

سمت چپ: اسفند (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۵۹)

چاناق سینیرن *Cânâq siniran* ، بابونه الوند *Bâbuneh*

مزاج گیاه، گرم و خشک است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۸۴). این گیاه سنتی بسیار خوشبو است و گل‌های سفید در حاشیه و گل‌های زرد در وسط دارد. از این گیاه به صورت دم‌کرده برای رفع سرماخوردگی، سردرد و تب استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۵۴).

از چاناق سینیرن به صورت بخور برای رفع سینه‌درد استفاده می‌کنند^۳. دم‌نوش چاناق سینیرن برای نرم کردن سینه به کار می‌رود^۴.

۱ مصاحبه با رحمت اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۳ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۴ مصاحبه با حمید رحیمی، ۱۳۹۷

سمت راست: بابونه، روستای کردخورد، ۱۳۹۸، بهمن رحیمی

سمت چپ: بابونه (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۱)

بارهنگ Barhang

مزاج گیاه، خشک و تر است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۲۰۳). گیاهی علفی و خودرو است که از دانه‌های آن به صورت جوشانده در چندین نوبت برای معالجه بیماری‌های نفس‌تنگی، آسم، سرفه، سیاه‌سرفه، گرفتگی صدا، اسهال‌های ساده و بی‌بوست، بیماری‌های التهابی کلیه، مثانه و پیچش شکم استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۵۵). برای درمان گلودرد بارهنگ را در آب می‌جوشانند و لعاب آن را می‌خورند (نعمتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۰۵). اگر زنی حامله نشود به او بارهنگ می‌خورانند (اذکائی، ۱۳۸۵: ۳۵۰). برای رفع اسهال بارهنگ را با نبات می‌کوبند و در روغن داغ می‌کنند و به بیمار می‌خورانند (همان، ۳۵۰).

از بارهنگ برای رفع سینه‌درد استفاده می‌شود. در ضمن بارهنگ گیاه گرمی است^۱. جوشانده بارهنگ برای روان کردن معده، کارکردن معده، و به ویژه روان کردن معده بچه به کار می‌رود^۲. برای درمان سینه‌درد دانه‌های بارهنگ را داخل آب داغ حل می‌کنند و به بیمار مثل می‌خورانند^۳.

۱ مصاحبه با خداکرم ترک، ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با میرزا احمد رحمتی، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با رحمت اله ترکشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

سمت راست: بارهنگ، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی

سمت چپ: بارهنگ (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۱)

بومادران Bumâdarân

مزاج گیاه، سرد و تر است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۸۷). بومادران گیاهی بسیار تلخ و مقوی است که در بین ماه‌های تیر و شهریور به صورت خودرو در دشت‌ها و کنار جاده‌ها و نواحی کوهستانی الوند همدان می‌روید. به صورت دم‌کرده، آب‌پز و بخور استفاده می‌شود و خاصیت رفع سردرد، دفع سنگ کلیه، نرم کردن بدن و قاعده‌آوری دارد (ولاگ و استودولا، ۱۳۸۷: ۸۹). برگ بومادران و دنبه گوسفند را به طور مخلوط روی دُم‌ل می‌گذارند (نعمتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۰۵). برای رفع دردهای کلیه^۱ و دفع سنگ کلیه به صورت دمنوش مورد استفاده قرار می‌گیرد^۲.

سمت راست: بومادران، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی

سمت چپ: بومادران (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۲)

۱ مصاحبه با رحمت اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

یارپوز، پینه، پون، پونه الوند Puneh

مزاج گیاه، معتدل است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۲۷۸) و گیاهی علفی از تیره نعناع است. پونه چند نوع است: پونه کنار آبی و پونه کوهی که در نهرا، قنات‌ها و جوی‌ها و اطراف چشمه‌ها و کوهستان فراوان یافت می‌شود. از برگ و گل آن به صورت جوشانده و از پونه دودشده نیز برای فراری دادن حشرات استفاده می‌شود. برای رفع سسکسه، بهبود زخم دهان، تب بری، بادشکن کردن معده، ضد نفخ، ضد دردهای معده‌ای، رفع اسهال و دل‌پیچه استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۶۷-۶۶). برای درمان اسهال، بر روی پنیر، پونه خشک‌شده می‌ریزند (نعمتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۰۵).

یارپوز برای رفع گرم‌زدگی خوب است، به ویژه برای بچه‌ها، پونه تازه را می‌چینند و روی سینه بچه قرار می‌دهند تا گرم‌زدگی را رفع یا از شدت آن جلوگیری کند. پونه تازه را داخل دوغ و ماست می‌ریزند تا گرم‌زدگی را رفع کند. برای درمان تب شدید گیاه یارپوز (پونه، پینه) را می‌جوشانند و آب آن را می‌خورند^۱. پودر گیاه یارپوز را داخل دوغ، ماست و کوکو می‌ریزند، چون یارپوز خاصیت گرمی دارد^۲. برای رفع دل‌درد پون (پونه) را با آب می‌جوشانند و می‌خورند. برای رفع اسهال پودر پونه خشک را داخل ماست می‌ریزند^۳. برای درمان اسهال از دم‌کرده پونه با نبات استفاده می‌کنند^۴. برای درمان سردرد حنا و پونه را بر سر بیمار می‌مالند تا بهبود یابد^۵. برای درمان سینه‌درد و رفع باد معده از دم‌کرده پونه استفاده می‌کنند^۶.

سمت راست: پونه، باغ گیاهان دارویی بوعلی‌سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی
سمت چپ: پونه (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۴)

- ۱ مصاحبه با خداکرم ترک، ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴
- ۲ مصاحبه با میرزا احمد رحمتی، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴
- ۳ مصاحبه با رحمت اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴
- ۴ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶
- ۵ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶
- ۶ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، ۱۳۹۶

شنگ، شن šang

مزاج گیاه، سرد و خشک است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۲۰۱). چندین گونه از این گیاه در استان همدان به شکل خودرو وجود دارد. از این گیاه برای پاک کردن معده در فصل بهار با سرکه استفاده می‌شود. همچنین اشتهاآور، خلط‌آور، نرم‌کننده و التیام‌دهنده زخم‌ها و مؤثر در دیابت، رماتیسم و احتقان کبدی است (همان، ۹۸). شنگ را در خوراکی‌های محلی به ویژه در سبزی پلو و آش‌ها به کار می‌برند.^۱

شنگ (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۷۲)

توکلیجه (گل کوفته، چای کوهی، چای چوپان) Tuoklijah

مزاج گیاه، گرم و خشک است (خسروی، ۱۳۹۱: ۶۹). این گیاه از تیره نعناع است که از نیمه دوم اردیبهشت ماه تا اوایل خرداد در دامنه‌های کوه الوند می‌روید. گل‌های توکلیجه به صورت پنبه‌های صورتی‌رنگ روی گیاه رشد می‌کند. این گیاه به صورت جوشانده و دم‌کرده و برای رفع درد قولنج و ناراحتی‌های معده و دستگاه گوارش و دفع سنگ مجاری ادرار مصرف می‌شود (همان، ۱۳۹۱).

برای رفع پادرد توکلیجه یا چای کوهی را می‌جوشانند و با نبات می‌خورند. این گیاه خاصیت گرمی دارد و ضد رطوبت است.^۲ توکلیجه رطوبت‌کش و ضد سردی بدن است و برای رفع پادرد و استخوان‌درد نیز به کار می‌رود.^۱

۱ مصاحبه با رحمت‌اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با رحمت‌اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

سمت راست: چای کوهی، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی

سمت چپ: چای کوهی (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۵)

خارشتر Xâršotor پیکل، پیکول Peykol

مزاج گیاه، معتدل مایل به گرم است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۳۲۲). این گیاه در بیابان‌ها و زمین‌های هموار به ویژه دشت‌های کم‌ارتفاع استان به‌طور خودرو می‌روید. شاخ و برگ‌های آن به صورت جوشانده برای دفع سنگ کلیه، درمان سنگ مثانه، تسکین درد سینه و سرفه استفاده می‌شود (همان، ۳۲۲).

از جوشانده خارشتر برای درمان زخم معده، دل‌درد و نفخ معده استفاده می‌کنند.^۲ از این گیاه به صورت دم‌نوش برای درمان شاش‌بند و کلیه‌درد استفاده می‌شود.^۳

سمت راست: خارشتر، روستای کردخورد، ۱۳۹۸، بهمن رحیمی

سمت چپ: خارشتر (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۵)

۱ مصاحبه با محمدرضا عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۲ مصاحبه با رحمت اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، ۱۳۹۶

خاکشیر Xake šir

مزاج گیاه، سرد است و به صورت خودرو و بیشتر در دشت‌ها و کوهپایه‌ها می‌روید. از دانه‌های این گیاه برای رفع گرم‌زدگی، تب‌بری، دفع التهاب کلیه، رفع التهاب پوست و کهیر استفاده می‌شود (خسروی، ۱۳۹۱: ۸۵).

از خاکشیر برای رفع دل‌درد، کاهش تب و رفع گرم‌زدگی استفاده می‌شود.^۱ خاکشیر خاصیت خنکی دارد و در رفع تب به کار می‌برند.^۲ خاکشیر موجب رفع سردرد می‌شود و خاصیت خنکی دارد و آرامش‌دهنده قلب است.^۳ خاکشیر را داخل دوغ، ماست و آب می‌ریزند تا عطش را رفع و گرم‌زدگی را دفع کند و موجب کاهش تب شود.^۴ برای رفع سرخک استفاده می‌شود و کاهش تب از خاکشیر استفاده می‌کنند.^۵ خاکشیر را در آب خنک می‌ریزند و برای تب‌بری و گرم‌زدگی استفاده می‌کنند. خاکشیر را در آب گرم برای درمان دل‌درد و نرم کردن شکم استفاده می‌کنند و برای برطرف کردن گرمی بدن نیز از آن استفاده می‌شود.^۶

سمت راست: خاکشیر، روستای کردخورد، ۱۳۹۸، بهمن رحیمی

سمت چپ: خاکشیر (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۶)

۱ مصاحبه با خداکرم ترک، ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با رحمت‌اله ترکشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با میدانی با ایل ترکشوند (خانواده و رحمت‌اله ترکشوند)، دامنه‌های الوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۴ مصاحبه با رحمت‌اله ترکشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۵ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۶ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، ۱۳۹۶

خُلفه، خُرْفه Xorfe

مزاج گیاه، سرد و تر است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۹۷). خرفه در خاک‌های نرم و شنی بیشتر رشد می‌کند و در تاکستان‌های انگور هم به وفور یافت می‌شود. به صورت خام حتی در ترشی استفاده می‌شود. برای کم کردن صفرا، رفع سردرد، قطع خونریزی، علاج درد کلیه و مثانه، التهابات معده و کبد، برطرف کردن کهیر و قطع اسهال استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۷۴-۷۳). از خلفه یا خرفه برای رفع سردرد استفاده می‌شود^۱.

سمت راست: خرفه، روستای کردخورد، ۱۳۹۸، بهمن رحیمی

سمت چپ: خرفه (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۶)

ختمی Xatmi

مزاج گیاه، گرم و معتدل است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۳۳۵). این گیاه از تیره پنیرک به حساب می‌آید و معمولاً در همه جا از باغ و بوستان گرفته تا دامنه‌های کوه الوند می‌روید و در اواخر فصل تابستان شروع به گل‌دهی می‌کند. به صورت دم‌کرده و جوشانده استفاده می‌شود. برای تسکین درد مفاصل، کشیدگی اعصاب و تسکین سرفه استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۷۴). برای درمان سیاه‌سرفه، دم‌کرده گل ختمی را می‌خورند (نعمتی و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۰۵). برای درمان دل‌درد، گل ختمی را با شکر سرخ جوشانده می‌خورند (اذکائی، ۱۳۸۵: ۳۵۵).

نوزاد که به دنیا می‌آید برای اینکه زردی نگیرد یا برای کاهش زردی نوزاد، جوشانده گیاه ختمی را به مادر و نوزاد می‌خورانند^۲. برای درمان شاش‌بندی، جوشانده گل ختمی را به بیمار

۱ مصاحبه با حمید رحیمی، ۱۳۹۷

۲ مصاحبه با محمدرضا عظیمی شهر همدان، مطلع محلی، ۸۰ ساله

می‌خورانند^۱. جوشانده گل ختمی را برای روان شدن معده استفاده می‌کنند و ختمی خاصیت ترمیمی پوست نیز دارد^۲. برای درمان گلودرد، رفع سرخک، سینه پهلوی، و حصبه از جوشانده ختمی استفاده می‌کنند^۳. ختمی روان‌کننده شکم است^۴.

سمت راست: ختمی، باغ گیاهان دارویی بوعلی‌سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی
سمت چپ: ختمی (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۶)

غازی‌یاقی، قازیاغی، پاکلاغی Qâzyâqeh

مزاج گیاه، گرم است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۳۰۶). این گیاه از تیره اسفناج است و در ماه‌های اردیبهشت و خرداد در طبیعت می‌روید. به صورت جوشانده در درمان دردهای عضلانی و دردهای کمر مؤثر است و در تهیه بورانی، کوکو و آش استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۰۷-۱۰۶). قازیاغی در غذاها به عنوان سبزی و خوراکی مفید مورد استفاده قرار می‌گیرد^۵. از قازیاغی در تهیه سبزی پلو و آش‌ها استفاده می‌شود^۶.

۱ مصاحبه با اشرف یارم طاقلو ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با رحمت‌اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۴ مصاحبه با حسین‌رضا عظیمی، ۱۳۹۶

۵ مصاحبه با اشرف یارم طاقلو ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۶ مصاحبه با رحمت‌اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

سمت راست: غازیاغی، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی
سمت چپ: غازیاغی (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۷۴)

رازیانه Râziâneh

مزاج گیاه، گرم و خشک است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۳۰۴). گیاهی گل‌دار و معطر است که نوع مرغوب آن به دلیل آب و هوای معتدل همدان در دامنه‌های الوند می‌روید. به صورت دم‌کرده مصرف می‌شود. برای تقویت چشم، بهبود التهاب معده و ازدیاد شیر مادران باردار استفاده می‌شود (به خیال، ۱۳۹۴: ۷۸).

این گیاه را با غذاهای چرب مصرف می‌کنند تا چربی مازاد را خنثی کند. از برگ رازیانه همراه با غذا برای رفع سردرد مصرف می‌شود^۱. گیاه رازیانه را داخل مشک می‌ریزند که محتوای آن پنی‌ر است. بدین ترتیب پنی‌ر معطر و خوش‌بو و از خاصیت گرمی برخوردار می‌شود^۲.

سمت راست: رازیانه، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی
سمت چپ: رازیانه (به خیال، ۱۳۹۴: ۱۶۷)

۱ مصاحبه با رحمت اله ترکاشوند، تاریخ‌دره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با حاج رجب ترکاشوند، تاریخ‌دره و میدان میشان، ۱۳۸۴

آجی بیان، تلخه بیان، شیرین بیان širin bayân

مزاج گیاه، معتدل و تر است. از ریشه آن، شیره شیرین‌بیان به دست می‌آید که تقویت‌کننده عمومی بدن است و موجب تقویت قوه بینایی، درمان قولنج، خلط‌آور، درمان افزایش فشار خون، ضد التهاب معده، ضدسوزش معده، ترمیم‌کننده دررفتگی‌ها و شکستگی‌های استخوانی (در مصرف خارجی) می‌شود (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۲۴۵).

از شیره شیرین‌بیان برای رفع معده‌درد استفاده می‌شود^۱. آجی بیان را می‌جوشانند و برای درمان زخم معده به کار می‌برند. در شکستگی‌ها آن را با زرده تخم مرغ مخلوط می‌کنند و بر روی محل می‌مالند^۲. برای کاهش شدت سوختگی شیرین‌بیان را روی سوختگی می‌گذارند تا بهبود یابد^۳. شیرین‌بیان یا آج‌بیان برای درمان معده درد به کار می‌رود^۴.

سمت راست: شیرین بیان، روستای کردخورد، ۱۳۹۸، بهمن رحیمی

سمت چپ: شیرین بیان (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۷۳)

کاسنی Kâsni چنچنه çeqçegeh کاسور

مزاج گیاه، سرد و تر است (ابن سینا، ۱۳۹۰: ۲۴۵). برای خون‌سازی، کاهش قند خون، دفع صفرا، رفع عطش و به صورت دم‌کرده و خردشده در آب استفاده می‌شود (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۱۰).

۱ مصاحبه با اشرف یارم طاقلو ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با رحمت‌اله ترکاشوند، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با فاطمه سلطان عظیمی، همدان، ۱۳۹۶

۴ مصاحبه با حمید رحیمی، ۱۳۹۷

در عقرب‌گزیدگی، محل گزیده‌شده را با تیغ برش می‌دهند و خون محل را برمی‌دارند و سعی می‌کنند همان عقرب را بگیرند و بکوبند و بر روی محل گزیدگی بگذارند. قرار دادن گیاهان تلخی مانند کاسنی بر روی محل گزیدگی بسیار مؤثر است و برای درمان مارگزیدگی هم از روش بالا استفاده می‌شود.^۱ از کاسور (کاسنی) برای رفع سینه‌درد و دل‌درد استفاده می‌کنند.^۲ ریشه گیاه کاسنی را می‌جوشانند و برای صفرا استفاده می‌کنند.^۳ از جوشانده کاسنی برای درمان سینه‌درد و سردرد استفاده می‌کنند و صفرابر نیز است.^۴

سمت راست: کاسنی، باغ گیاهان دارویی بوعلی سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی

سمت چپ: کاسنی (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۷۵)

کلپوره (مریم نخودی) Kalpureh

مزاج گیاه، معتدل است. این گیاه را به صورت جوشانده در درمان ورم روده، تشنج، نفخ، سردرد، رفع اختلالات مجاری تناسلی و ادراری، و برای کاهش قند خون و دل‌پیچه استفاده می‌کنند (صمصام شریف، ۱۳۹۱: ۲۵). برای رفع اسهال مریم نخودی را با نبات می‌جوشانند و به بیمار می‌خورانند (اذکائی، ۱۳۸۵: ۳۵۰).

۱ مصاحبه با ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با عزیز ترک، ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۳ مصاحبه با سالار رحمتی، تاریکدره و میدان میشان، ۱۳۸۴

۴ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، ۱۳۹۶

برای درمان اسهال گیاهی در کوهستان به نام بیرام نخودی وجود دارد که اگر کمی از آن بخورند، اسهال برطرف می‌شود و علاوه بر آن، خوردن غذاهای آبکی نیز مفید است. اگر بچه‌ای دچار اسهال شدید شود که به اصطلاح به آن قُرساق اولوب می‌گویند، پیش‌تر زنان ماهر می‌برند و درمانگر با مهارتی که دارد، پیچی که به روده افتاده را برطرف می‌کند^۱. از جوشانده مریم نخودی برای رفع دل‌درد و سینه‌درد استفاده می‌کنند^۲.

سمت راست: مریم گلی، باغ گیاهان دارویی بوعلی‌سینا، همدان، ۱۳۹۹، بهمن رحیمی

سمت چپ: مریم گلی (به‌خیال، ۱۳۹۴: ۱۸۱)

۱ مصاحبه با عزیز ترک، ایل یارم طاقلو، بیلاقات عشایری الوند، ۱۳۸۴

۲ مصاحبه با حسین رضا عظیمی، ۱۳۹۶

تصاویر گیاهان دارویی، مظلعان محلی و عطاریها

سراهای ذخیره و انبار گیاهان دارویی و عطاری های عمده و خرده فروش جنب این سراها، بازار

همدان، بهمن رحیمی، ۱۳۹۹

مطلع محلی قربان اصغر رحیمی و همسر، همان، ۱۳۹۸

مطالعات محلی در حال برداشت و معرفی گیاهان دارویی، حمیدگل محمد و رجب کوثر اصغر،

همدان، همان

مطالعات محلی: بهرام و روح الله عظیمی و کریم رحیمی، همان

مطالعات محلی و بستگان عشایر یارم طاقلو و ترکاشوند کوهستان الوند، همان، ۱۳۸۴

خاصیت درمانی گیاهان بومی الوند در بین درمانگران محلی

درمان بیماری‌ها	گیاهان دارویی	آرام‌بخش	پا درد، کمر درد	بواسیر	نیش گزیدگی	سنگ مثانه	سنگ کلیه	تنگی نفس	کم اشتها	شکم و اسهال و دل‌درد	سینه	قلب	گلو	دهان و دندان	گوش	چشم	موی سر	سردرد و تب
		آذربه الوند		*			*				*	*				*		
اسفند			*							*								
بابونه الوند											*			*		*		
بارهنگ				*				*	*	*			*	*	*			
بومادرا ن							*										*	
پونه الوند			*						*	*				*			*	
توکلیجه			*				*			*								*
خارشتر				*		*	*			*	*							
خاکشیر			*							*	*							*
ختمی			*							*	*						*	
خرفه				*	*													*
رازیانه										*						*		*
شنگ														*				
شیرین بیان										*			*					
قازیاغی			*															
کلپوره										*	*						*	
کاسنی										*	*						*	

نتیجه‌گیری

با مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی مشخص شد که هم‌دان از زمان‌های بسیار کهن یکی از مناطق خاص رویش و استفاده درمانی از گیاهان دارویی بوده است. مناطق کوهستانی

و دشتی همدان دارای گونه‌های گیاهی دارویی بی‌شماری است که در سرتاسر استان پراکنده هستند و کوهستان الوند از این لحاظ بسیار غنی است.

در همدان سابقه تاریخی استفاده از طب سنتی و وجود طبیب‌هایی از جمله حکیم ابوعلی سینا گرفته تا طبیبان و حکیمان طب سنتی معاصر، بیانگر این واقعیت است که همدان ذخیره‌گاه ژنتیکی بسیار ارزشمندی از انواع گیاهان دارویی است. سه عامل مهم در پیدایش این وضعیت مؤثر است: اول، تاریخی بودن شهر و رسوب دانش، دانسته‌ها و تجربیات نسل به نسل اقوامی که در طول تاریخ در شهر زیسته‌اند. دوم طبیعت، آب و هوا و پوشش گیاهی غنی کوهستان الوند که سرشار از گیاهان دارویی مرغوب است. سوم دانشمندان، طبیبان و حکیمان که با کمک گرفتن از تجربیات گذشتگان خود و با زحمت و کوشش فراوان گیاهان بومی منطقه را شناسایی، معرفی و تجویز کرده و نتایج خوبی را به دست آورده‌اند. همه این عوامل باعث شده است که امروزه بازار، سراها، کاروانسراها محل ذخیره انبار داد و ستد گیاهان دارویی شده و عطاری‌ها پررونق و پرمشتری و بازار کسب و کار خرده‌فروشان نیز رونق داشته باشد. در واقع پس از سالیان متمادی همچنان جایگاه گیاهان دارویی در زندگی و مداوای مردم آن دیار بسیار ارزشمند است.

منابع

- این سینا (۱۳۹۰). قانون. ۸ جلدی. ترجمه عبدالرحمن شرفکندی. تهران: سروش
- اذکائی. پرویز (۱۳۸۵). فرهنگ مردم همدان. همدان: مادستان
- به‌خیال. مهدی (۱۳۹۴). کتاب گیاه داروها. همدان: رایین
- جعفریگی. خسرو (۱۳۸۲). مردم‌شناسی قوم کرد با تکیه بر ایل کلهر. کرمانشاه: زانیار
- حاج‌علی‌محمدی. هما (۱۳۸۶). فناوری تهیه ذغال در شمال ایران (پژوهشی در حوزه دانش بومی). فصلنامه علمی پژوهشی علوم اجتماعی. دانشگاه علامه طباطبائی. ۳۴ و ۳۵
- خسروی. سیدمهدی، خسروی. سیداحمدعلی (۱۳۹۱). گیاهان داروئی. تهران: محمد
- روزبهرانی. مهدی، روزبهرانی. اکبر، ذوالفقاری. بهزاد، ترکی. مهدی، شمس‌اردکانی. محمدرضا (۱۳۸۷).
- مروری بر تاریخ و مبانی طب سنتی اسلام و ایران. تهران: مارلیک
- سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح (۱۳۷۴). فرهنگ جغرافیایی همدان. تهران:
- سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح. جلد ۴۷

- سراج‌الدینی. محمد (۱۳۸۹). گیاه‌درمانی و پزشکی در ایران باستان. تاریخ پزشکی. (۲): ۳۳-۱۱
- شمس اردکانی. محمدرضا، فرجادوند. فاطمه (۱۳۸۴). راهنمای کلی برای روش‌شناسی در زمینه تحقیق و ارزیابی طب سنتی. تهران: مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
- صمصام شریف. سیدهادی (۱۳۹۱). گزیده گیاهان دارویی. تهران: مانی
- فرهادی. مرتضی (۱۳۸۶). واژه (درآمدی به مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی تعاون). تهران: شرکت سهامی انتشار
- قراگوزلو. غلامحسین (۱۳۸۸). هگمتانه تا همدان. تهران: اقبال
- کریمیان. وحید، صفایی. مزده، متین‌خواه. سیدحمید (۱۳۹۳). استفاده از دانش بومی عشایر راهکاری مناسب جهت مدیریت بهینه اکوسیستم‌های طبیعی. پژوهش‌های علوم و فناوری چوب و جنگل. ۴
- گروسین. هادی (۱۳۸۳). جغرافیای تاریخی و زیستگاه‌های دره‌ای الوند. همدان: شهر اندیشه
- متین. پیمان (۱۳۹۲). مبانی انسان‌شناسی پزشکی. تهران: فرهانه
- محرابی. ولی‌الله (۱۳۸۳). تاریخ مصور پزشکی جهان (از کهن‌ترین روزگار تا دوره معاصر). تهران: دائره‌المعارف تاریخ پزشکی. جلد‌های ۲، ۴، ۶، ۷
- ملکزاده بیانی. ملکه (۱۳۶۳). تاریخ مهر. تهران: یزدان
- نعمتی. فریبا، حقیقی. رضا، نادرپور. یعقوب (۱۳۸۵). مردم‌نگاری شهرستان همدان. تهران: آرشیو پژوهشکده مردم‌شناسی
- ولاگ. ژان، استودولا. ژیری (۱۳۸۷). گیاهان دارویی. ترجمهٔ ساعد زمان. تهران: ققنوس
- Naghibi. F., Mosaddegh. M., Mohammadi Motamed. S., Ghorbani. A (2005). **Labiatae Family in Folk Medicine in Iran: From Ethnobotany to Pharmacology**. Iranian Journal of Pharmaceutical Research. (2): 63-79
- Pesek. T., Helton. L., Nair. M. (2005). **Healing Across Cultures: Learning from Traditions**. EcoHealth. 3(2): 114-118

مطلعان محلی

مصاحبه با ایل ترکاشوند، سال ۱۳۸۴

مصاحبه‌شوندگان: رحمت‌اله ترکاشوند، میرزا احمد رحمتی ترکاشوند، سالار رحمتی، عظیم رحمتی، محمد رحمتی فرزند حاجی حسین، حاج رجب ترکاشوند، (محل مصاحبه‌ها: بیلاقات اطراف تویسرکان (جاده تویسرکان به نهاوند)، دامنه‌های الوند، تاریکدره و میدان میشان)

مصاحبه با ایل یارم تاقلو، سال ۱۳۸۴

مصاحبه‌شوندگان: خداکرم ترک، عزیز ترک، علیرضا ترک، محمد ترک، عباس ترک، مریم ترک، حاج صفر زارعی، شاه علی ترک، مهدی ترک، خداکرم ترک، حسین مراد منصوری، اشرف یارم تاقلو، خانواده حسین یارم تاقلوو اطرافیان، (محل مصاحبه‌ها: بیلاقات اطراف روستای حسین آباد شاملو و اطراف گردنه زاغه (جاده همدان به ملایر، بین روستای زمان آباد و شهرارزندریان).

مصاحبه با طیبیان ماهر عشایر یارم تاقلو، ۱۳۸۴

مصاحبه‌شوندگان: حاج اسماعیل یارم تاقلو (ساکن شهر همدان، محله خضریان، اطراف کاروانسرا و کشتارگاه قدیم)، حاج حسین رحمتی (شهر تویسرکان).

مصاحبه با مطالعان شهری، ۱۳۸۴

مصاحبه‌شوندگان: محمد رضا عظیمی شهر همدان (محقق، ۸۰ ساله)، فاطمه سلطان، شهرهمدان (خانه دار، ۶۰ ساله)، سهیلا رحیمی، شهرهمدان (خانه دار، ۳۶ ساله).

مصاحبه با مطالعان روستایی، ۱۳۸۴

مصاحبه‌شوندگان: زنده‌یاد حسین رضا محمد عظیم، روستای کردخورد (کشاورز، ۶۵ ساله)، رجب کوثر (زارع، ۶۰ ساله)، حمید محمود گل محمد (باغ دار، ۵۲ ساله)، کریم رحیمی (خوش نشین، ۴۷ ساله)، محمد زرگران (دامدار، ۳۸ ساله)، مهدی صحبتی (کشاورز، ۳۰ ساله)، و یادی از طیبیان سنتی آبادی‌های کردخورد و موسی خان بلاغی که مرحوم یا در قید حیات هستند: دفتر بی‌بی اوقله، قربان عمو، مَش رمضان، غلام صفی یار، کل میرزا مراد (روستای موسی خان بلاغی)، دفتر بالاش (روستای کردخورد)، حلاج (حسین خلجی) (روستای کردخورد)